
EFFECT OF SEMMELWEIS 6.

Semmelweis Ignác és a magyar orvosi nyelv

Semmelweis and the Hungarian medical language

Prof. Dr. Bósze Péter
Szent István Kórház
bosze@eagc.eu

Initially submitted October 10, 2015; accepted for publication november10, 2015

Semmelweis was not very keen in writing, neither was he a linguist. He mostly published in German, the medical language of that time in the continent – the English was far from being the lingua franca. In spite, he published several papers in Hungarian as he was Hungarian in all sense. His articles appeared in the Orvosi Hetilap, which was founded by Lajos Markusovszki in 1858. Actually, the Orvosi Hetilap is the sixth oldest medical journal which is still in existence in the world.

The style of his scientific writing followed that of his age; he used the medical language only, but did not improved. In addition to being scientific in preparing his papers, he wrote in a passionate way mirroring his way of thinking. Scientific writing is the reflection of the author, and Semmelweis was not an exception. Studying the writing of a genius is exciting, and it is very unfortunate that it is impossible to translate the atmosphere of his Hungarian expressions and sentences into English.

Kulcsszavak: Semmelweis, szakirodalom, nyelvészet,

Keywords: Semmelweis, literature, linguistics

Semmelweis többször is kifejtette, hogy nem szeret írni, és nem is foglalkozott a magyar orvosi nyelvvel, messze állt tőle az efféle „nyelvészkedés”. Akkor, kérdezheti az olvasó, miért érdemes összevetni a munkásságát a magyar orvosi nyelvvel? Tetézi a kérdés jogosságát, hogy Semmelweis fő műveit németül írta. Németül, de nem azért, mert ne tartotta volna magát magyarnak; ízig-vérig magyar volt, és ezt hittelt vallotta is, hanem azok nyelvén akart írni, akikre – miként maga mondta – hatnia kellett. Felfedezését a bécsi szülészeti klinikán, az I. osztályon tette, de falba ütközött. Nem fogadták el a tanításait, talán meg sem értették, avagy csak az osztrák lekicsinylés vetült rá. Itthon tárt karokkal fogadták, és ami oly ritkán adatik meg: próféta lett a hazájában.

Mégis érdemes Semmelweiset a magyar nyelv oldaláról is górcső alá venni, már csak a kortárs orvosi nyelv tanulmányozására is. Jeles kötet látott napvilágot: Semmelweisnek az

Orvosi Hetilap 1858–1865-ös évfolyamaiban megjelent magyar nyelvű írásait Gazda István rendezte sajtó alá. Gyönyörű kiadvány, elismerés érte: morzsányi gyűjtemény a magyar kincsvilágból a „Világ Emlékezet”^{*} részére. Ám nem kevésbé a saját önbecsülésünkre.

^{*} A könyvet az UNESCO a Világ Emlékezte Program keretében adta ki.

A kötetet Györy Tibor „Simmelweis” című áttekintése vezeti be – „Íródott 1909-ben”. Így kezdi:

„Hogy kellőképpen mérlegelni és méltányolni tudjuk Semmelweis nagy tettét, örökigaz felfedezését, mely manapság nemcsak a szülészeknek, de a sebészeknek is, nemcsak irányítója, de egész fejlődésének is biztos alapja lett, röviden vissza kell pillantanunk a Semmelweis előtti időkre, azokra az időkre, amikor még egy várva várt, új, kedves lény világra jöttének nem az öröm, de a legnagyobb rettegés érzései közt néztek elébe. Mert Semmelweis előtt himlőhöz és fekete halálhoz hasonló pusztításokat vitt véghez a gyermekágyi láz. Ez a nagy, szinte járványszerű dühöngése a gyermekágyi láznak a XVII. század második felében vette kezdetét, amikor az emberszeretet a társadalom elhagyottai számára megteremtette a nagy nyilvános szülőházakat. De még az addiginál is nagyobb méreteket öltött a gyermekágyi láz pusztítása a XIX. század 40-es éveiben, abban az időben, amikor t. i. az orvosi tudomány a kórbonctani irányzat útjára lépett.”

Hosszú, de jól tagolt mondatok: még érződnek bennük a szónoklásmaradványok, de a barokk cirádák már nem: az ékesszólás a XIX. század végére kikopott a tudományírásból. A határozott névelő másként használták, ma kitennék például *a* himlőhöz vagy *a* fekete halál előtt. És láss csodát: nincs benne idegen szó! Györy még tudta, hogy a gondolatok elmondhatók magyarul is.

Kitérő: Az Orvos Hetilap Markusovszki Lajos lángészötleme volt. Alcíme: „*Honi és külföldi kórbuvarlat és kórbuvarlat közlönye*”

Markusovszki a *kórbuvarlat* szót írja. Találó és rövid kifejezés a *kór* a *betegség*, *szindróma* stb. rokon szavaként. Sok kifejezésünkben megtalálható (*kórkép*, *kórlap*, *kórterem*, *kórokozó* stb.), és bizvást remélem, hogy az elburjánzott idegen szakkifejezéseket újra kiszorítja, vagy legalábbis együtt él velük: *kórisme* (diagnózis), *kórok* (etiológia), *kórfejlődés* (patogenezis), *kórjelző* (patognomikus), *kórjóslat* (prognózis) s így tovább.

A folyóirat első száma 1858-ban jelent meg. Ekkor még javában az osztrák satuban voltunk: a kiegyezés fáklyái legfeljebb pislákolnak. Efféle fényvillanás volt az Orvosi Hetilap is, a világ 5–6. olyan orvosi szaklapja, amely ma is létezik. Csupán két angol, két német és egy holland előzte meg – az egyik német lap sorsa azonban bizonytalan. A *Lancet* volt az első, az angol világbirodalom szülte; a másodikat is. A földrészen német volt az orvosi nyelv, nem csoda tehát, hogy német nyelvű szaklap is született. A holland pedig a kettőjük mezsgyéjén követte őket. Az Orvosi Hetilap magyar örökség, büszkék lehetünk rá.

1858-at írunk, amikor Semmelweis közreadja az Orvosi Hetilapban „*A gyermekágyi láz kórtana*” című írássorozatát. Így vall a szakmájáról:

„A szüléset az összes orvostannak azon ága, mely ennek fő feladatát, – tudniillik a veszélyeztetett emberi élet megmentését számtalan esetben a legszembeötlőbben oldja meg...”

Nem tévedés: a vessző a gondolatjel előtt van – ekkor még nem volt előíró vesszőszabály. *Orvostant* ír, nem *orvostudományt*, de már megfelelően egyeztet: *az összes orvostannak*, nem pedig *orvostanoknak*.

Példának a harántfekvést említi: *„Anya és gyermek bizonyos áldozati a halálnak ha a szülés a természetre bizatik, holott gyakorlott szülész keze majdnem fájdalomtalan, alig néhány percig tartó, műfogás által mindkettőt menti meg.”*

Régies szavak, de teljesen érthető, és képszerű a fogalmazás. A képszerűség minden nyelvnek fontos jellemzője, de egyes kutatások szerint különösen az ősi nyelvűeké – amikor még a jobb agyfélteke uralta a gondolkodást. Ebből a magyar nyelv meglehetősen sokat őriz, miként kiténik Semmelweis írásában is. Még használatos és nagyon szép a szenvedő szerkezet (*a természetre bizatik*), jóllehet ezt ma – a szenvedő igék eltűnése miatt – másként fogalmazzuk (pl. *...ha a szülést a természetre bizzuk*).

A magyar orvosi nyelv ma is őriz régies kifejezéseket, például *agyféltekét* használunk nem *agyfélte*, holott ez tömörebb. Kivált sok ilyen van az anatómiai nevekben (*fejecs, gurdély, szájadék, mellől* stb.), és az anatómia örökös makacsul felettük: megannyi színeség.

Csupán néhány évet dolgozott Bécsben. Ez alatt ismerte fel a gyermekágyi láz okát. No, nem azért Bécsben, mert a tudás oly magas színvonalú lett volna, hanem, mert ott tombolt a végzetes gyermekágyi láz. A „bécsi nagyok” tévesen vélekedtek róla: megfellebbezhetetlenül járványnak tartották, és a fensőbbiség korlátoltságával utasították el Semmelweis nézeteit, jóllehet igazát a gyakorlatban is bebizonyította.

„Valósággal a török szerepére jutott az orvos – írja Semmelweis – ki fatalisztikus, tétlen megadással nézi, mint sújtja a szerencsétlenség a gondjaira bizott nőket.”

Választékos magyar fogalmazás: szinte érezni a tétlen megadást, a tételődést, az önmarcangolást, hogy nem tudok segíteni a retteneten: az utódokat világra hozók szörnyű és értelmetlen halálán, pedig a segítség a hivatásom, a hitvallásom, erre esküdtem. Ma talán így írják: *Az orvos tehetetlen volt a gyermekágyi láz magas halálozásával szemben*. Kétségtelen, hogy tömörebb, rövidebb, és szakfogalmat (*halálozás*) is tartalmaz. Valódi szakírás, mégis kicsit személytelen, a belső tételődésről nem árul el semmit. Ilyen a szakírás: tényszerű, és ez így is van rendjén. De azért még lehet színesíteni (*Az orvos kétségbeesve és tehetetlenül állt a végzetes gyermekágyi lázzal szemben*).

A kételkedők által meggy a világ előbbre, akik nem hajtanak szolgálai fejét megdönthetetlennek vélt, tudományos igazságtételek felett. Ilyen volt Semmelweis: észrevett tényeket, amelyeket nem lehetett összeegyeztetni a gyermekágyi láz járványtermészetével. És volt bátorsága ennek hangot adni – az örületbe is kergették miatta.

Háromféle okra lett figyelmes:

„Háromféle ok van, melynek a gyermekágyiláz származása tulajdonítható, tudniillik a szórványos (sporadisch) helyi (endemisch) és járványos (epidemic). Tapasztalataim által, melyeket a bécsi szülőkörödben tennem sikerült, azon meggyőződéshez jutottam miként a gyermekágyiláznak semmi járványos oka nincsen, hanem hogy egy eddig ösmeretlen helyi (endemisch) ok volt az, melynek a számtalan beteg áldozatul esett.”

Ma is szokás az idegen szakkifejezés kitétele zárójelben a magyar szakszó után. Az idegen szakkfogalmat szokványosan latin nevének adjuk meg, vagy inkább adtuk meg, hiszen mind többször az angol szakszót írjuk. Semmelweis németül írja a kifejezéseket, a kifejezések közzői részei után. Érthető a német: ez volt akkor Európában a meghatározó orvosi nyelv. Ma pontosan ez a helyzet az angollal. A *gyermekágyi láz* egybeírva is szerepel – vajon ez csak nyomdai elütés? Nem valószínű, hiszen ebben a korszakban a különírás-egybeírás szabályozása

egyáltalán nem történt még meg; a szakkifejezés egészben szemlélése okozhatta az egybehúzást. *Szülkóroda* hosszú *ű*-vel szerepel. A *kóroda* (kórterem, kórház) ma már elavult szó. Régies még az *sikerült*, az *ösmeretlen* pedig nyelvjárási alakú. A mondatok így is szabatosak, és nincs bennük idegen szó, eltekintve a magyarázatoktól. Semmelweis is tudta – félévszázaddal Győry előtt –, hogy kifejezhető minden magyarul, és nyilván törekedett is erre a kor szelleme szerint. A nyelvújítás utóhatására ugyanis ebben a korban szabványosodik a magyar szakszókészlet.

Először tehát azt állapította meg, hogy a gyermekági láz nem járvány, legalábbis nem abban az értelemben, hogy a lakosság körében tömegesen pusztító fertőzés, ahol a fertőzöttek adják tovább a fertőzést.

„Történelmileg akarom előadni, mikint lettem kétkedővé a járványos gyermekágiiláz tana fölött, miként fedezém föl az irtózatot halálozás valódi okát melynek ellátásával, a halálozást is nagy mérvben szerencsésen meggátolni sikerült.”

Kitartóan nem használ idegen szavakat. Természetesen a mai ismeretanyag az akkorihoz nem hasonlítható, nem jöttek százával a molekulanevek, a génevek stb. Ennek ellenére ma is minden kifejezhető magyarul; orvosi nyelvünk is alkalmas erre, csupán néhány szaknév magyar neve hiányzik. Ezeket meg kell alkotni. A tudomány robbanása ellenére – hasonlóan Semmelweishez és kortársaihoz – írjunk magyarul: ma is időszerű az új szakkifejezések egyfajta szabványosítása.

Egyetlen példa a kortársak írásaiból is (Politzer Ádám: Ül-zsába [Ichias])

„Az 1-ső fájdalmas pont: a tompor és az ülgumó között van; a 2-ik a térdhajlatban; 3-ik a sípcsont fejecsénél; 4-ik a külső bokánál.”

Nem hiszem, hogy manapság sokan mernék ezt így leírni; mármint az anatómiai képletek magyar neveivel. Lehet, hogy rásütne, hogy tudománytalan. Sajnos létezik az a téves nézet, miszerint ha valamely közlemény nem hemzseg az idegen szakszavaktól, a szakma mosolyog rajta: talán azt is gondolják, hogy nem is tudomány.

Ám nemcsak idegen szót nem használtak, de a mondatalkotás sem volt idegen, jóllehet meglehetősen erős volt a német nyelvi befolyás. Az idegenszerű mondatalkotás a legnagyobb veszélye a mai orvosi nyelvünknek. Az angolt minduntalan használó orvosok, kutatók hozzászoknak az angol mondatok szerkezetéhez, és ettől nehéz szabadulni a magyarul fogalmazáskor. Mégis szükséges: különben hiteltelenné válik a megfogalmazás.

Feltűnő még az egyes szám első személy használata. Nincs álszemérem: *meggyőződéshez jutottam*, nem pedig *jutottunk*. Az orvosi nyelvben még mindig divat a többes szám első személyű fogalmazás, noha egyetlen szerzőre vonatkozik szöveg. Ez ma már nem szerencsés: a felelősséget vállalni kell. Így helyénvalóbb ma az egyes szám első személy, mint ahogy az Semmelweis korának írásaiban is ez szerepel.

Leírja továbbiakban az okokat, például azt, hogy az egymás melletti két kórteremben miért tér el annyira a gyermekági láz előfordulása: egyikbe járnak boncoló orvosok, a másikban dolgozók nem boncolnak. Avagy a „kórodában” dühöng a kór, az otthon szülőknél pedig egyáltalán nem.

„...midőn a gyermekágiiláz a kórodán leghevesebben dühöngött, éppen semmi illetén járvány nem mutatkozott a városban.”

„Harmadik ok: hogy évszakoknak éppen semmi befolyásuk nem volt e járvány akár előhozására, akár szüntetésére, mert az egész éven át egyenlő mérvben dühöngött, és pedig évek hosszú során át. Holott más járványnál ha a meleg elősegíti ezt, a hideg bizonyosan mérséklendi stb. Itt teljesen változatlanul mindig egyaránt történt a halálozás.

Érthető, világos fogalmazás a régiessége ellenére. Nagyon érdekes a befejezett jövő idejű ige (mérséklendi), noha ma már ásatag igealak.

„Nem kevésbé fontos a negyedik ok: hogy tudniillik a gyermekágyiláz eróművi sértésnek lehet következménye, a mi semmi más járványbajnál nem tapasztaltatik.”

Semmelweis még használja – ahogy fentebb már kiderült – a szenvedő szerkezetet (*tapasztaltatik*), mint ahogy mások is az ő korában: *...fájdalmas pontok találhatnának*. A szenvedő szerkezet nyelvünk régi jellegzetessége.

Sokszor a szülészeti osztály bezárásával vetettek véget a gyermekágyi láznak:

„A járványnak tehát mindannyiszor és rögtön véget vetett a kórház bezáratása, mi más járványnál éppen ellenkezőleg, a betegség terjedését, és a halálozást inkább elősegíti, vagy ha ezt nem is, de bizonyosan nem szünteti meg magát a járványt; például hányásékelésnél (Cholera) a kórházakbai fölvétel megszüntetése a járvány dühöngését azonnal soha meg nem akasztotta.”

A mondat bár hosszú és régies szavakkal tarkított, mégis azonnal érthető, mert következetesen és főleg nélkül kapcsolódnak a részek egymáshoz. Ezzel kapcsolatban is utalok arra, hogy a szaknyelvi egységesítés korában vagyunk. Mégis, a korszellem nem elég: csak az tudja magát így kifejezni, aki „lecsupaszítva” is érti azt, amiről beszél. Korunk szakírásának az egyik legfeltűnőbb gondja az, hogy idegen szakfogalmak túlzott használatával elveszíthetjük a mondas, a leírás egyszerűségét – az idegen szó hordozhatja adott szövegösszefüggésben a hozzátapadó idegyszerű mondat szerkesztést, amelyet figyelmetlenségből, megszokásból magyarul is alkalmazhatunk. A tudományírásban az egyszerűen közvetített gondolatok ésszerű összerakása szolgál zsinórmértékül. A *hányásékelés* zárójelbe tett magyarázatát – *cholera* – nagy kezdőbetűvel írja – német nyelvi hatás. Találkozunk ilyenekkel máshol is: elhajtó szerek (*Abortivmittel*).

Változatlanul töpreng: tudja, hogy nem járvány a gyermekágyi láz, hanem helyi oka van: de mi az?

„A gyermekágyiláz áldozatainak roppant száma komoly fölszólításként lebegett a tudomány és emberbaráti öntudat fürkészetű vágya előtt, miként ezen ösmeretlen vészthozó ok fölfedeztessék; nehogy ezentul is 1000 egyén éppen rendeltetése betöltésének pillanatában legyen a halál martaléka.”

Hosszú, régies, dagályos mondat. Az ő korában még nagyon élt az érzékifejezés, amely nem sajátja a tudománynak. Egy csipetnyi azonban nem árt.

A lángész talán azért az, mert észreveszi, ha a szerencse ráköszön. A sors fintora, hogy a hozzá oly közel álló és mélyen tisztelt barátja, Kolecska törvényszéki bonctani tanár halála volt az a bizonyos szerencse. Kolecskát egyik tanítványa véletlenül megsértette a bonckéssel, fertőzést kapott, és ebbe belehalt.

„Történik azonban, hogy Kolecska általam mélyen tisztelt tanár törvényszéki boncolat alkalmával hullarészekkel fertőzött késsel vigyázatlan tanuló által megsérteték, s ezen sértés következtében genyvérből, (Piaemie) mely nyíredény- viszér- mellhártyalob, és bal szemére történt kórátétel (Metastasis) alakjában lépett föl, meghalt.

Megrázkódtatva egész valómban, és izgatott kedélyem szokatlan hevével gondolkozám e felett, midőn hirtelen lelkem előtt állt meg egy gondolat, s egyszerre világos lön előttem hogy a gyermekágyiláz és Kolecska tanár betegsége ugyan egy, miután a gyermeágyiláz bonctanilag ugyanezen okokból áll t. i. nyíredény-viszérlob genyvér, áttételek sat. Ha tehát Kolecska tanárnál a genyvér (Piaemie) hullarészek által történt beoltás következtében támadt, ugy a gyermekágyiláznak is ugyan ezen forrásból kell származnia.”

Sokkal inkább elbeszélés ez, mint szakírás; esetleg szépíró is írhatta volna, noha a kortárs szépirodalom azért más volt. Semmelweis nem tud megszabadulni lelki zaklatottságától, ez tükröződik ezekben a mondatokban is. Terjengős, érzelmefestő fogalmazás, ám ő pontosan tudja, hogy mit akar mondani. Az utolsó mondat azonban már tudomány: itt nincs érzelem, csak tény. A vesszők sokat „vándoroltak” Semmelweis óta, és változtak a szavak is: *nyirkedény* – *nyirokedény*; *viszér* – *visszér*; *genyvér* – *genyvérűség*; *sat* – *stb*. A magyarázatok itt is németül vannak, például *Piaemie* a *piaemia* helyett.

Semmelweis természetesen másról is írt, nemcsak a gyermekági lázról. Többek között esetismertetést is olvashatunk tőle. A rovat neve: „Orvosgyakorlati Causistica”. Ebben is szemléletesen ír, de érzelem nem befolyásolja: tudományosan csak a tényekre szorítkozik, ami természetes. Idegen szót ebben sem használ; a zárójelben írt magyarázat itt latin nem pedig német: *oldalt előfekvő lepény* (plac. praevia lateralis).

Érdekes, a mai fülnek szokatlan kifejezések és szótársítások sokaságát találjuk az írásaiban:

halvanymozsdás – klóros kézmosás
orvosi és szülészeti gyógybánás – írja gyógykezelésnek is
járványbaj – járványbetegség
szülkóroda, szülosztály, szülház
kórboncolat – kórboncolás
tanácskozmány – tanácskozás
külszemérem – külső nemi szerv
méhpöfeteg – méhpolip
két ökölnyi mekkoraságú – kétökölnyi nagyságú
rostdag – rostos daganat – rostdaganat
.. leginkább tavasszal uralgott – tavasszal fordult elő
lob: méhviszérlob, méhbellob, hashártyaméhlob
vérbomlás – vérmérgezés
tudor – tanár, tudós
föltevény – feltételezés
hószám, ivarvérzés, hószámi vér – havivérzés,
hószámhiány, helyettesítő hószám, túlságos hószám
fanosodás – a szeméremszőrzet kinövése
havadás – havivérzés, menstruáció
kedélybántalom – kedélytelenség
búvárok – kutatók
eszmemenet - eszmefuttatás
aszkor – senyveség, súlyos soványság, cachexia
rásztáj – a hasüreg felső, borda alatti része, hypochondrium
pozsga – vérteltség, plethora (pozsgás)
nadály – pióca

Ezek a szavak az Orvosi Tárból fellelhetők, zömükben Bugát idejéből valók.

ÖSSZEGZÉS

Semmelweis használója volt a magyar orvosi nyelvnek, nem művelte azt. Mégis érdekes a tudományos írásainak nyelvészeti tanulmányozása is, hiszen az írás a személyiség tükré is; Semmelweis pedig kivételes személyiség volt. Természetesen a kor írásszokása óhatatlanul vezeti a szakíró kezét, de az egyénisége mégis kiütözik. Olvasva Semmelweis magyar nyelvű közleményeit, kivételes gondolkodó, magát belülről marcangoló – segítség, hogy tudjak segíteni a szörnyűségen – ember rajzolódik ki előttem. Olyan, aki hihetetlen hőfokon kutatta, leste a megoldást, amíg végre rátalált. Nem tudom milyen volt Semmelweis valóban, mégis hiszem, hogy olyan, amilyennek leírtam. Az írás nem hazudik, a fogalmazás az egyén tükré: mondata az írójára vall, árulkodik a szelleméről. Semmelweis mondatai ésszerű, egyenes gondolkodású embert takarnak, aki világosan tudja, hogy mit akar, és azt ugyanúgy le is írja.

Végezetül: Nem mehetek el amellett, hogy Semmelweis és kortársai is magyarul írtak. Hallom belülről a kétkedőket: az nem is biztos, hogy tudományos írás volt. Lehet, de mégis: a világ egyik legnagyobb orvosi felfedezését Semmelweis idegen szavak nélkül, magyarul fogalmazta meg abban a tudományos folyóiratban, amelyhez korban legfeljebb még öt fogható az egész világon.

Köszönetnyilvánítás

Hálás köszönetemet fejezem ki Laczkó Krisztinának a kézirat szakmai ellenőrzésért.